ભાષા-પત્ર

સપ્ટેમ્બર ૨૦૦૬

ભારત એમ. સલાટ, ઝોઝ

આ. સાહેબ,

આપ સ્વસ્થચિરાવરદા ભોગવો તેવી શુભેચ્છા.

આપશ્રી નો ઓગષ્ટ ૨૦૦૬-ભાષા પત્ર વાંચ્યો. એવું લાગ્યું જાણે કોઇ વડીલ સ્વજન વેદનાવશ થઇને સહાનુભૂતિ પૂર્વક ઠપકો આપી રહ્યા હોય.

એક ગુજરાતી કવિની પંક્તિ છે, ''હું માનવી માનવ થાઉં તોયે ઘણું.'' આપ ને માનવીથી ઓછા હોવાની લાગણી થાય છે, કારણ કે તમે માનવ છો, માનવતાના દૂત છો. હું જ્યારે જ્યારે તમારા વિચારો અને તમારા વિશે વિચારું છું ત્યારે આભા પ્રસરાવતી તમારી પ્રતિકૃતિ મારા મનોજગતમાં ઉત્પન્ન થાય છે.

પ્રેમવશ અવિવેક થતો હોય તો ક્ષમાપ્રાર્થીછું.

લોભી લાલચી, જેટલું હોય તેટલું ઘરમાં ભર્યે રાખનારા પ્રમુખ સમાજે ખરે જ જરૂરિયાત આધારિત જીવન જીવનારાઓનું જીવવું દોહ્યલું કરી દીધું છે. નીતિમત્તા અને મૂલ્યોની રીતે શ્રેષ્ઠ એવા જરૂરિયાત આધારિત જીવન ગુજારતા જન અવાક્ છે. તેઓ માટે 'ભાષા' બનાવવા, અમને સંવાદ કરતા કરવા બદલ અમે આપ અને સમગ્ર 'ભાષા' પર ગર્વ કરીએ છીએ.

અત્રે એન.એન.એસ. (રાષ્ટ્રીય સર્વે) ના અભ્યાસ અહેવાલ નાં તથ્યો રજૂ કરવા યોગ્ય સમજું છું. તે મુજબ ૬% મોટા ખેડૂતો પાસે ખેતીલાયક ૩૦% જમીન છે, જ્યારે કુલ જમીનના માત્ર ૧૧% જમીન ૭૧% ખેડૂતો પાસે છે.

દેશના ૫૧% લોકો પાસે કુલ સંપત્તિના માત્ર ૮% જ સંપત્તિ છે, જ્યારે ૧૫% લોકો પાસે ૬૧% સંપત્તિ છે.

શું આ તથ્યો આપણને ચક્રમ (પાગલ) બનાવવા માટે પૂરતાં નથી ? જમીન અને સંપત્તિની અસમાન વહેંચણી નકસલીઝમ અને વર્ગવિગ્રહને ફેલાવવા માટે જ તો નથી ને ? વૈશ્વીકરણ ધનવાનને વધુ ધનવાન બનાવે છે, અને ગરીબોને વધુ ગરીબ બનાવવા ઉપરાંત ગરીબોની સંખ્યામાં પણ વધારો કરે છે.

પણ, પ્રશ્ન થાય છે, પ્રાથમિક શાળામાં વિદ્યાર્થીપ્રથમ વર્ગ (ધોરણ)માં દાખલ થાય, ત્યારે બાળસહજ વૃત્તિઓ ને વિકસવા દેવી, એમ કહેવાય છે કે સંગ્રહખોરી એ બાળસહજવૃત્તિ છે, તો શું બાળકને પ્રથમ થી જ સંગ્રહખોરી કરવા દેવી ? આજે એ ભલે કચુકા, લખોટી, દિવાસળીની છાપો જ ભેગા કરે, પણ શું સંગ્રહ કરવાની એની ગ્રંથી નથી બંધાતી ?

બીજું, કથિત પ્રમુખ સમાજની પ્રીતિ પણ સંગ્રહખોરી છે, તો શું તેઓ હજી બાલ્યાવસ્થામાં છે ?

આજકાલ, તમે કહો છો તેમ, સમાજ વ્યવસ્થાનાં કેવળ લક્ષણોનું મહત્વ વધી ગયું છે. 'જેટલું હોય તેટલું લાવો' એ આજના માનવીનો જીવનમંત્ર બની રહ્યો છે, જે ખરેખર લોભ છે, ચોરી, લૂટફાંટ, છેતરપિંડી, યુદ્ધ આ બધા અનિષ્ટો લોભની આસપાસ જ ફરતા રહે છે. સઘળા કથિત સુધારા ગાંધીજીની ભાષામાં કહીએ તો, અમુક સમુદાય માટે હળાહળતા કુધારા સાબિત થયા છે; તેવા સમયે, આપણે બધા સાથે મળી નવી 'ભાષા' ની શોધ - રચના કરીએ અને તેને બુલંદ બનાવીએ તે આ સમયની માંગ છે !

પણ, તે પહેલાં 'ભાષા' ના દૂતોએ જ 'ભાષા' ને પ્રથમ સમજવી પડશે. કારણ કે, ભાષાના અજ્ઞાની કરતાં, ભાષાના અધુરા જ્ઞાનીઓ ભાષાને વધુ નુકસાન કરશે. એવા કેટલાયે કાર્યકર્તા મિત્રોને હુ જાણું છું, જેઓ કહે છે, 'આપણે આપણી આદિવાસી સંસ્કૃતિને જીવતી રાખવી પડશે, આપણ બાપ-દાદા કુકડી ખાતેલા, દારૂ-તાડી પીતેલા, આપણે પણ પીવું પડશે !' આમ, કહેતા ભી દિવાના, સૂનતા ભી દિવાના જેવો ઘાટ થાય.

આપણે મૂલ્યોને જીવંત રાખવા 'ભાષા' જોઇએ છે, ઉપર મુજબનું વલણ સંસ્કૃતિને મારી શકે, જીવાડી ન શકે. આપણે મૂલ્યો આધારિત એવા સમાજની, એવી સંસ્કૃતિની રચના કરવી જોઇએ, જેમાં દરેકને પોતાના માનવ્યનો અહેસાસ થાય, જ્યાં કોઇપણ પ્રકારના ભેદ કે વર્ગને સ્થાન હોય, દરેક પોતાપોતાના સ્વાભિમાન સાથે સન્માનપૂર્વક, પોતાની આગવી ઓળખ સાથે જીવી શકે.

એન.જી.ઓ. તરફ મીટ માંડી શકાય, પણ 'ભાષા' જેવી કેટલી ? એન.જી.ઓ. માં પણ હવે કોર્પોરેટ કલ્ચર પ્રવેશી ચૂક્યું છે. 'ભાષા' નો દરેક દૂત કાર્યકર મટી 'કર્મચારી' ન બની જાય એ જોવું તે જરૂરી છે.

અંતે, વિચારો અસ્ત-વ્યસ્ત લાગશે, કદાચ 'બુદ્ધિનું પ્રદર્શન' લાગશે. પણ આપની સાથે સંવાદ સ્થાપિત થવાનો અહદ આનંદ છે.

આપની અતિ વ્યસ્તતા વચ્ચે પત્ર લખશો (વ્યક્તિગત) એવી આશા તો કેમ રખાય ?

આ પત્ર, હું 'ભાષા આંદોલન' માં જોડાયેલો છું, એવું મને પોતાની જાતને ભાન રહે તેથી લખ્યો છે.
આપના આશીર્વાદનો આકાંક્ષી

ભારત સલાટના પ્રણામ

❖

રાઠવા ઉમેશકુમાર આર

આદરણીય
ડૉ. દેવી સર
કુશળ છુ. હશો.

સાચે જ પાછલા ઘણા સમયથી આપણી સાથે સંપર્કમાં આવવાનું ઓછું બન્યું છે. પરંતુ આપે જે પત્ર દ્વારા મળવાની પધ્ધતિ રાખી છે તે અમને મદદરૂપ થશે. આપના પત્રો વાંચ્યા છે અને ગમ્યા પણ છે પરંતુ છેલ્લો પત્ર ખરે જ અર્થપૂર્ણ લાગ્યો. દેશ અને દુનિયાને આપણે જે કહેવું છે, આપવું છે એનો આભાસ એમાં જોઇ શકાય છે. આપના પત્રનો એક ફકરો અહિં ટાંકી ને વાત કરૂ છું...

''તો પછી મને એવું લાગે છે હું જે ભાષા બનાવી રહ્યો છું એ ભાષા અધુરી છે, અડધી છે. એની અંદર અવાજ છે, શબ્દો છે, પણ એ શબ્દોનો અર્થ નક્કી થયો નથી. અથવા એ શબ્દોનો અર્થ મારા દિમાગમાં જે છે તેથી ખુબ અલગ અર્થ તમારા દિમાગમાં છે. અથવા તમારા દિમાગમાં અમુક અર્થ છે, પણ એ હું સાંભળી, સમજી નથી શકતો. દોસ્તો, આવી પરિસ્થિતિમાં આપણે બધા એક કુટુંબના છીએ અને એક જ સમાજના છીએ એવું મારે માનવું પણ હોય તો કયા આધારે ?''

સર, આપે જે વૈકલ્પિક સમાજ નિર્માણનું એક વિશાળ ભગીરથકાર્ય ઉપાડ્યું છે. એ હું વ્યક્તિગત રૂપે સારી રીતે સમજ્યો છું, અને મને લાગે છે કે મોટા ભાગના આપણી સાથે જોડાયેલા મિત્રો પણ સારી રીતે સમજી શક્યા છે. આપ આ કાર્યમાં જોડાયેલ દરેક વ્યક્તિના કાર્ય, કૌશલ્યનો ઉપયોગ કઇ રીતે કરવો તે આપ સારી રીતે જાણો છો. આપ મારે લાયક જે પણ કામ આપશો તે ક્યારે પણ કરવા વ્યક્તિગત તૈયાર છું. આપે આખું એન્જીન બનાવ્યું છે. ક્યાં એક્સીલરેટર આપવું તે આપ જાણો છો.

હું વ્યક્તિગત એ આશા રાખું છું કે આપણે વધારે સંપર્કમાં રહીએ, ક્યારે ખુબ લાંબો સમય થઇ જાય છે. અંતમાં હું આપણી સાથે છું, દુનિયા આપણી પાસે ખુબ મોટી આશા રાખી રહી છે. મારી કોઇ ભુલ થઇ હોય તો માફ કરશો. તબિયત સાચવજો.

લિ.
ઉમેશ આર. રાઠવા

❖

નારણ યુ. રાઠવા, હરદાસપુર

નમસ્તે
આદરણીય ડૉ. ગણેશદેવી સાહેબ

છેલ્લા ચાર માસથી આપનું ભાષા પત્ર વાંચીને નવા શબ્દોમાં, નવાં વાક્યોમાં, નવા વિચારોમાં નવું જાણવામાં દિલમાં આનંદ આવે છે. પણ

નથી રે રહેવાતું
નથી રે કહેવાતું
કોને કહું રે મારા દિલડાંની વાતો
સામે આવું તો બીક રે લાગે
કહેવા આવું તો દિલડાં દુભાય રે
કોને કહું રે મારા દિલડાંની વાતો

સર આપણે ૯૮માં મળ્યા એ પહેલા હું ૨૧ વર્ષનો હતો. એમાં શરમ લાગતી હતી. એમાં મને ફળિયાની, ગામની ખબર હતી અને ગામના તહેવારો, રીત-રિવાજો વિષે ખબર હતી. આપની સાથે મળવાનું થયું અને દુનિયાભરના આદિવાસીઓની વાતો સાંભળતો થયો. વિચારતો થયો. આદિવાસીના આર્થિક-સામાજિક અને સાંસ્કૃતિક વિશે જાણતો થયો. ત્યારબાદ હું અને નગીન બન્ને આપની વાત સાંભળ્યા બાદ વાતો (ચર્ચા) કરતા રહ્યા મિત્રો સાથે પણ મને લાગતા પ્રશ્નો ઉકેલ લેતો રહ્યો. ગ્રંથાલયના પુસ્તકોને પૂછતો રહ્યો. તે પણ મને અમુક જવાબ આપી દેતા હતા. એ વાતને હું ''ભાષા'' માનતો રહ્યો.

પરંતુ જ્યારે મ્યુઝિયમ વિભાગમાં કામ કરવા લાગ્યો ત્યારે દરરોજ મારા પાંચ મિત્રો સાથે મારો આખો દિવસ વીતી જાય પણ આ ભાષાની વાત તો ખૂટતી નથી. આજે પણ એ જ ચાલે છે. અમુક સમયે મિત્રો પણ મને ચિંતનમાં મૂકી દેતા હતા. પરંતુ હું ગ્રંથાલયના પુસ્તકો સાથે વાત

કરતો હતો. અને અમુક પ્રશ્નમાં તમે એક લીટીમાં, એક વાક્યમાં જવાબ મળતો અને મિત્રોને જવાબ આપતો રહ્યો. ઓગષ્ટ ૦૯ ના ભાષા પત્રમાં લખેલ છે કે,

મારી જાતને હું માનવીથી થોડો ઓછો છું એવી લાગણી મને થાય છે. બીજું લખેલ છે દોસ્તો, આવી પરિસ્થિતિમાં આપણે બધા એક કુટુંબના છીએ અને એક જ સમાજના છીએ. એવું મારે માનવું પણ હોય તો ક્યાં આધારે ?

ઉપરના બન્ને વાક્યોથી મને ખુબ દુઃખ થાય છે. એના આધાર હું ક્યાં વાક્યોથી આપી શકું. એનો ઉત્તર મને મળતો નથી. પરંતુ એક વાક્ય છે. કુટુંબના વડા તરીકેનો વિશ્વાસ.

હવે થોડા ભાષા પત્રના પ્રશ્નો

૧- તમે ખરેખર ભાષા એટલે શું કહેવા માંગો છો. તે મને ગુંચવણમાં મુકે છે ?

૨- અવાજ ની ભાષા એટલે શું ?

૩- આપની નજર સામે ઉપસ્થિત ન હોય એવી વસ્તુને પણ શબ્દ દ્વારા બીજી વ્યક્તિ સુધી પહોંચાડવાની તાકાત જે ધ્વનિમાં હોય છે. માત્ર એવા જ ધ્વનિ ને ભાષા કહેવામાં આવે છે. એ મને વિસ્તૃત સમજવું હતું.

૪- ''વાચા'' શબ્દનો ઉદ્ભવ ક્યાં-કેવી રીતે થયો હતો ?

સર, છેલ્લા બે વર્ષથી મ્યુઝિયમના વિચારોમાં ખોવાયેલ આપના વિચારોને આધારે મ્યુઝિયમના વિચારો, નવી કલ્પનાઓમાં, નવા પ્રદર્શનોમાં ખોવાયેલ છે. તેમાં પણ ભાષા, અવાજ, મ્યુઝિયમ એ આવ્યા કરે છે. તે દરરોજ આ જ ચિંતનમાં છે. એ વાત હું તમને નથી કરી શકતો.

નવા નવા મ્યુઝિયમોની વાતો-ચર્ચાઓ સાંભળું છું. પણ ભાષા પત્રમાં કાંઇ નથી વાંચતો.

લિ.

નારણ ચુ. રાઠવા

❖ ❖

ઉપર આપેલા ત્રણ પત્રો ગયા મહિનામાં મને મળ્યા. એ પત્ર વાંચ્યા પછી, પત્રોમાં જે પશ્નો ઉઠાવેલા છે તે વિશે વિચાર કરવા લાગ્યો. આમાંથી દરેક પશ્નનો નક્કર ઉત્તર આપવો શક્ય છે, અને જ્યારે આ ત્રણ પત્ર લેખકોને મળવાનું થશે ત્યારે એના જવાબ હું એમને ચોક્કસ આપીશ. પણ અહિં મહત્વની વાત એ છે કે આ ત્રણ પત્રો મને મળ્યા, એનો આનંદ થાય છે. પછી પત્રોમાં માત્ર સ્તુતિ, માત્ર પ્રશંસા નથી પણ પશ્નો છે એનો ખાસ આનંદ થયો. યુવાનો પ્રશ્નો વિચારતા થાય, એ પશ્નોના જવાબ મેળવવા માટે વાંચન કરતા થયા, એ વાંચનના તારણો વિશે ચિંતન કરતા થયા, તો સમાજમાં બદલાવ આવવાનો સમય પાકી ગયો છે એ વાત નિશ્ચિત છે. આ ત્રણ પત્રોમાં જે પ્રશ્નો આવ્યા છે તે આપનું ધ્યાન વ્યક્તિગત ખામીઓ તરફ ખેંચે છે તેમજ જ્ઞાન પ્રક્રિયાના વિવિધ પાસાં તરફ પણ ધ્યાન ખેચે છે.

જ્યારે કોઇક મોટું આંદોલન શરૂ થાય છે, જ્યારે પણ સમાજનો અમુક હિસ્સો નવા વિચારથી પ્રેરીત થાય છે, ત્યારે આ પ્રકારે પ્રેરીત થયેલા વર્ગના દરેક વ્યક્તિમાં એક સરખીજ ગુણવત્તા હોતી નથી. આવા પ્રકારના જુથોમાં અથવા તો સંગઠનોમાં જાત જાતના વ્યક્તિઓ સામિલ થયેલા હોય છે. તેમાંથી અમુક ને જાતની આર્થિક વિવંચના કે ચિંતા રહેલી હોય છે, કેટલાંક વ્યક્તિગત વિકાસ ના નામ હેઠળ અધિકાર મેળવવા અથવા વધારે કીર્તિ મેળવવામાં માટે પણ એમા શામેલ થયેલા હોય છે. અમુક વ્યક્તિ વિચાર ધારાનું પુરતું આકલન થયા વગરના જ રહે છે. કેટલાંક જે પ્રયોગ હાથમાં લીધો છે એ પ્રયોગના યશ વિશે મનમાં સંદેહ રાખી એ વિચારધારા સાથે જોડાઈ જાય છે. આવું દરેક આંદોલનમાં બને છે. અને આંદોલન સાથે જોડાયેલી દરેક વ્યક્તિ પાસેથી કોઇક સૈનિક જેવી વિચાર અને આચારની સો ટકા ખાતરી રાખી શકાય, અપેક્ષી શકાય એ પણ યોગ્ય નથી. એ પ્રકારે અપેક્ષા રહે

તો તેને અંગ્રેજીમાં રેજીમેન્ટેશન કહેવામાં આવે છે. રેજીમેન્ટેશન એટલે સંઘટન નો દરેક વ્યક્તિ બિલકુલ એક બીજા જેવા જ વિચારો રાખતો થઇ જાય છે. રેજીમેન્ટેશન દરમ્યાન દરેક વ્યક્તિનું આગળું વ્યક્તિત્વ મારી નાખવામાં આવે છે. ભાષા આંદોલન રેજીમેન્ટેશન માટે ઉભું કરવામાં આવ્યું નથી. એ આંદોલનમાં જોડાયેલા કાર્યકર્તા પાસેથી સમજ્યા વિનાજ બ્લાઈન્ડ ફોલોઈંગ અથવા સમજ્યા વીના વિચારોનું અનુકરણ કરવાની અપેક્ષા રાખવામાં આવેલ નથી. ભાષા આંદોલનમાં જોડાયેલા દરેક વ્યક્તિ પાસેથી આત્મશુધ્ધિની અપેક્ષા રાખવામાં આવેલી છે. આત્મશુધ્ધિ એટલે સતતના ચિંતનના આધારે જાતને સુધારવી, પોતાનું અંતરંગ સાફસુતરું કરવું, તેમાંથી સ્વાર્થ ની લાગણી ઓછી કરતા રહેવું, અને જાતને અન્ય વ્યક્તિની સેવામાટે, અન્ય જનોના હિતમાટે સક્ષમ બનાવવું. આ કામ આપનામાંથી કેટલાક જણા મ્યુઝિયમ કે લાયબ્રેરીમાં રહીને કરશે, કેટલાક પ્રત્યક્ષ ગામડામાં પરિશ્રમ કરીને કરતા રહેશે, કેટલાક પુસ્તકો કે લેખ લખીને કરતા રહેશે. આપણામાંથી દરેકે કોઇપણ બાહ્ય માર્ગદર્શન વગર કામ કરવાની ક્ષમતા કેળવવી જોઈએ. આપની અંદરનો અવાજ આપણને રોજે જણાવે જ છે કે દિવસ દરમ્યાન આપણાથી જે કામગીરી થઇ એ આદિવાસીના હિતમાં હતી કે નહી, એ કામગીરીથી અન્ય કોઈકનો લાભ થયો કે નહિ? આપણે જે કામ કરીએ, એ કામથી આદિવાસીની આત્મનિર્ભરતા વધે છે કે પછી સ્વાર્થ વધે છે એ આપણે પોતે નક્કી કરવાનું રહેશે. આ પ્રકારે આપણા અંદરનો અવાજ સાંભળતા થઇએ તો લાંબા સમયગાળા સુધી આપણું કામ સારી રીતે ચાલશે. અને જો કોઇના કહેવાથી, માત્ર આપવામાં આવેલાં કામ પુરાં કરવાના હેતુથી, જો આપનો સમય પસાર થતો હશે તો સમજી લેવાનું કે જ્યારે બાહ્ય માર્ગદર્શન આવવાનું બંધ થશે ત્યારે ફરી એકવાર આપનું જીવન દિશાહીન બની જવાનું. આ દિશાહીનતાથી મુક્તિ મેળવીએ. આપણા સમાજમાટે, અને ખાસ કરીને આદિવાસી સમાજ માટે ખુબ જ જરૂરી છે. અને આપણામાંથી દરેક જણ એ પ્રકારે દિશાહીનતા થી મુક્તી મેળવતો વ્યક્તિ બનવો જોઈએ. એવા વિમુક્તોની ભાષા એ ભાષા આંદોલન છે. એ ભાષા શબ્દોમાં, કૃતિમાં, વિચારોમાં અને આચરણમાં પ્રકટ થાય છે.

જ્યારે વ્યક્તિ પરનિર્ભરતામાંથી મુક્તિ મેળવે છે ત્યારે એના આચરણમાં સત્ય આવતું હોય છે અને વિચારોમાં સ્પષ્ટતા. એવા વ્યક્તિને સત્ય કહેવાની તાકાત અને ધીરજ પણ સિધ્ધ થાય છે. એ વ્યક્તિ નિર્ભય બને છે. આપણે આદિવાસી સમાજને નિર્ભય બનાવવાનો છે. તે માટે એ સમાજ આત્મનિર્ભર હોવો જોઈએ. અને આપણામાંથી દરેક જણ એ સમાજ સામેનો આદર્શ હોવો બનવો જોઇએ. આ કામ ખરેખર ''એકલા ચલો રે'' વાળું કામ છે. પણ સંગઠિત રીતે કરીએ તો એ કામ વધારે સુકર અને સહેલું બનશે. તે માટે આપના વચ્ચે સંવાદ હોવો જોઇએ. ભાષા પત્ર એ સંવાદ માટે નિર્માણ કરેલી જગ્યા છે. આ ત્રણ યુવા સાથીદારોએ પત્ર લખ્યા તેથી આનંદિત થવાનું કારણ કે પહેલી જ વાર ભાષા પત્રનો હેતુ થોડો સફળ થતો જોવા મળે છે. એને વધારે સફળતા આપવી આપણા બધાના હાથમાં છે. વધારે સાથીદારો પત્ર લખતા થશે એવું હું માનું છું.

દશેરા માટેની શુભકામના સાથે,

ગણેશ દેવી